

Globális Budapest és a migráció

Bevezetés

Budapest kulturális, gazdasági és számtalan egyéb vonatkozásban kiemelkedő város, hazai és nemzetközi viszonylatban egyaránt. Történelmi jelentősége is vitathatatlan, az elmúlt másfél évszázadban *prime city* jellegét és regionális szerepkörét is sokszor tapasztaltuk, és sokat elemezték. Ismert Budapest és általában a kiemelt jelentőségű nagyvárosok szerepe a belföldi és a nemzetközi vándormozgalomban is. Budapest azonban az elmúlt harminc évben egy újonnan kialakuló globális városhálózat szerves részévé vált, ami a migrációt és a városok kapcsolatát is alapvetően alakította, alakítja át. Az elkövetkezőkben erről a globális városhálózatról, Budapest integrációjáról és a hazai vándorlásban betöltött szerepéről lesz szó.

A globális város helye a vándorlást érő hatások között

Noha már három évtizede, hogy Saskia Sassen (1991) megalkotta a globális városok koncepcióját, annak elméleti fontosságát máig sokan nem ismerik fel. A probléma talán abból adódik, hogy az 1980-as években már született egy meghatározó modell, John Friedmann (1986) máig nagy jelentőségű világváros-hipotézise, s ennek mintegy ellenpárjaként született Sassen modellje. Habár az elméleti különbségtételt ugyan mindenki felismeri, hiszen ez adta az okot egy új modell kidolgozására, ám a két megközelítés empirikus alkalmazása nehezebb feladatnak tűnik, mintsem az elméletek összevetése alapján feltételezhetnénk. Jelen dolgozatban azonban mégsem ennek a problematikának a fejtegetésére vállalkozunk, ezt egyébként is megtették már sokan mások, többek közt maguk az elméletek kidolgozói,¹ és azok legnagyobb gyakorlati alkalmazói.²

Az alábbiakban csupán a téziseinkhez elengedhetetlen részleteket említenénk meg. A gondolatmenet pedig, amely elvezet mindehhez, a következő: a rendszerváltást követő időszakban Magyarországon a nemzetközi vándorlás jellege és annak nemzetközi rendszerében betöltött szerepe alapvetően megváltozott, és jelenleg, harminc évvel azt követően is gyorsan változik. A migráció azonban nem osztható vagy értelmezhető önálló makrogazdasági és ágazati megközelítésben, vagy az azt érintő intézményekre, politikai döntésekre bontva, s nem választható szét mechanikusan belső és külső vándorlásra

¹ Saskia Sassen: The Global City: Introducing a Concept. *The Brown Journal of World Affairs*, 11. (2005), 2. 27–43.

² Richard G. Smith: Beyond the Global City Concept and the Myth of Command and Control. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38. (2014), 1. 98–115.

sem. Ahhoz, hogy megértsük az ez idáig bekövetkezett változásokat, gyakran elég egyes események vagy kontextuális elemek figyelembevétele, ám egy egész történelmi korszak értelmezéséhez már ennél többre van szükség.

Amikor jelentős történelmi katalizmák hatnak az emberek határokon átvélő lakóhely-változtatására – ilyen volt a rendszerváltás –, akkor annak közvetlen, rövid és hosszú távú hatása is erős magyarázó változó: a huzamos, egy évet meghaladó tartózkodások száma megugrik, a munkaerőpiacokon jelentős változások jelentkeznek, s a bevándorlók társadalmi-gazdasági szerepe, összetétele és szerteágazó gazdasági hatása jól érzékelhető; így történt 1989 után is.³ Hasonlóképpen, amikor egy jelentős, a szabályozás változását eredményező politikai döntés születik – akárcsak az 1993-as állampolgársági törvény esetében –, akkor viszonylag közvetlen és egyértelmű annak szerepe a vándormozgalomra, s amikor párhuzamosan hat több ilyen tényező – így egészítette ki az előbbieket a 2004-es uniós csatlakozás –, akkor azok együttes és külön-külön hatása is feltérképezhető.⁴

Egymástól és más társadalmi-gazdasági folyamatoktól elkülönítve ugyancsak meg lehet kísérelni egy-egy mechanizmus migrációra gyakorolt hatásának feltérképezését. Az országon belül zajló vándorlást számtalan tényező befolyásolja, az infrastruktúrától a munkaerőpiacig, ezek közül egy további tényező a felsőoktatási intézmények egyenetlen földrajzi elhelyezkedése. Az egyetemek nemzetközi kapcsolatai, azok forrásfelhasználását figyelembe véve, ugyancsak eltéréseket mutatnak, s a nemzetközi mobilitásban részt vevő hallgatók, s az így szerzett tapasztalatok is hatással lehetnek a nemzetközi migráció területi különbségeire.⁵ Ezzel el is jutottunk a migráció olyan összetett magyarázó modelljeihez, mint a migráció kultúrája vagy a migrációs hálózatok.⁶ Itt kapcsolódik be a globális város koncepció, aminek egyik legfontosabb összetevője a globalizálódó munkaerőpiacok és a globális gazdaságban meghatározó szerepet játszó centrumok kapcsolata.

A globális városok csak hálózatban léteznek, így a diverzifikáció képezi a létük alapját, más szavakkal szükségük van egymásra. Ezért globális várossá viszonylag gyorsan lehet válni, és nem kellene hozzá összetett funkciók. Lényeges leegyszerűsítéssel a globalizációról magáról van szó – akárcsak Friedmann világváros-konceptiójában. A különbségek azonban lényegesek: Friedmann megragadt a modernizáció folyamatánál: a wallersteini centrum-periféria mintájára látta a városok eltérő szerepkörét körvonalazódni. Szerinte

³ Gödri Irén: Nemzetközi vándorlás. In Monostori Judit – Őri Péter – Spéder Zsolt – Hárs Ágnes (szerk.): *Migráció és munkaerőpiac Magyarországon*. (h. n.), (k. n.) 2010; *Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népeségstudományi Kutatóintézet, 2018. 237–270; Hárs Ágnes: Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2015. 15–53.

⁴ Kincses Áron: A Magyarországon élő külföldi állampolgárok területi koncentrációja, 2001–2011. *Területi Statisztika*, 54. (2014), 6. 531–549.

⁵ Koudela Pál: Regionális fejlettségi különbségek összefüggése a kivándorlás lehetséges gazdasági hatásaival. *Közép-Európai Közlemények*, 8. (2015), 2. 40–49.

⁶ Michael J. Piore: *Birds of Passage. Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge, Graeme J. Hugo: *Village-community Ties, Village Norms, and Ethnic and Social Networks: A Review of Evidence From the Third World*. In Gordon F. DeJong and Robert W. Gardner (szerk.): *Migration Decision Making. Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York, Pergamon Press, 1981. 186–225.

egy városokban a magországra jellemző funkcionális halmozódás zajlik le, míg más városok kiszorulnak a versenyből, így kiszolgáltatottá válnak. Mindez természetesen hosszú történeti folyamat, a kialakult viszonyrendszer nehezen mozdítható, és alapvető mozgatórugója a nemzetközi vándorlásnak. A globalizáció egyszerű gazdasági értelmezésében annak egyik fő aspektusa a migráció.⁷

A globalizáció ilyen egyszerű értelmezését látszólag alátámasztja, hogy a születési országukon kívül élők száma nagyobb, mint valaha. Míg ez a szám 1960-ban 93 millió volt, 2016-ban elérte a 244 millió főt. Ez a növekedés azonban összhangban áll a föld növekvő népességével, ami 3 milliárdról 7,5 milliárdra nőtt ugyanebben az időszakban. Ennek eredményeként a születési országukon kívül élő emberek aránya ezen időszakon belül többé-kevésbé stabil maradt: közel 3%. Az általános felfogással szemben tehát a nemzetközi migráció nem növekszik. Az 1980-as évek elején körülbelül 28 millió ember változtatta meg lakóhelyét. A migrációs folyamatok 1995 és 2000 között tetőztek, amikor 43 millió ember költözött másik országba. A közelmúltban, 2010 és 2015 között, körülbelül 36 millió migráns változtatta meg lakóhelyét. Ez a világ népessége 0,5%-ának felel meg, és évente átlagosan 7 millió nemzetközi migránst jelent.⁸

A kérdés továbbra is az, vajon mit is jelent a globalizáció és a migráció összefüggése. Ennek a kérdésnek egyik magyarázata területi megoldást keres: a nemzetközi vándorlás nem egyszerűen a globális kereskedelem, tőkemozgás vagy más folyamat eredője, hanem olyan strukturális tényezőkkel mutat szoros összefüggést, amelyeket a fenti folyamatokba bekapcsolódó (és persze azokból kiszoruló) területek közti különbségek okoznak. Ilyen modell Saskia Sassen globális város vagy Manuel Castells hálózati társadalom koncepciója is. E modellekkel Budapest rendszerváltás óta lezajlott szerepváltozását is jobban megérthetjük, ez idő alatt ugyanis alapvető strukturális változásokat hozott a vándorlás és az azt meghatározó gazdasági-társadalmi tényezők komplexumába, és igazi hatása még csak a jövőben várható.

A vándormozgalmat érő hatások a rendszerváltást követő harminc évben

A rendszerváltás politikai-gazdasági-társadalmi, és a bipoláris rendszer felbomlásához kötve globális geopolitikai változásokat is előidéző fordulópont volt Budapest történetében. Hatására az elmúlt három évtizedben megindult Budapest globális városhálózatba integrálódása és a globális migrációs rendszerbe való betagozódása. A rendszerváltáshoz kötődik a Trianon óta legjelentősebb bevándorlási hullám, az első jelentős nem európai csoportok, a kínai bevándorlók megjelenése is az országban. A közép- és kelet-európai országok rendszerváltásainak közvetett és közvetlen hatásaként megnőtt az országok közötti népességmozgás intenzitása, és a korábbi mobilitási formák helyébe újak léptek. A változások ebben az időszakban azonban csupán a szűkebb térségre terjedtek

⁷ International Monetary Fund (IMF): *Globalization: Threat or Opportunity?* 2000. április 12.

⁸ European Political Strategy Centre (EPSC): *10 Trends Shaping Migration*. European Commission, 2017.

ki, a hazánkba belépő bevándorlók is elsősorban a szomszédos országok állampolgárai voltak.

A rendszerváltás és a szomszédos országok hasonló átalakulásai tehát 1990 környékén egy migrációs értelemben is sajátos alrégiót jelentő „ütközőzónát” hoztak létre Kelet- és Nyugat-Európa országai között, s ezen a térségen belül zajlott a vándorlás nagyobb része. Az 1990-es évek második felében évi 15 ezerről a 2000-es évek első felére évi átlagosan 20 ezer főre nőtt a bevándorló külföldi állampolgárok száma Magyarországon. A rendszerváltást követő tizennégy évre igaz azonban, hogy a bevándorlók nagy része állampolgárságát tekintve valamelyik szomszédos országból érkezett, a legtöbben (52%) Romániából. Emellett Ukrajnából, Szerbia és Montenegróból, Németországból, valamint Szlovákiából érkeztek nagyobb számban bevándorlók.⁹ Az ázsiai bevándorlók száma a rendszerváltás első évétől kezdve átlagosan évi kétezer fő körül mozgott, döntő hányaduk kínai állampolgár volt, sem számuk, sem összetételük egészen a 2010-es évekig nem változott. Az 1990 és 2010 között érkező bevándorlók 44%-a Budapesten telepedett le.¹⁰

Az 1990-es években a balkáni háborúk a jugoszláv utódállamokban újabb, többségében már nem magyar etnikumú menekültekből álló menekülthullámot indítottak. Az 1990-es évek végén ugyan ismét emelkedett a menedékkérők száma, elsősorban a koszovói háború elől menekülő albánok és romák érkeztek, de megjelentek a nem európai menekültek is, az új évezred elején főként afgán, iraki és bangladesi menekültek érkeztek, nagyobb részük (80%) illegális határátlépőként. Az első befogadóállomások a balkáni, főként nem magyar etnikumú menekültek számára Bicskén, Békéscsabán és Hajdúszoboszlón jöttek létre, az ezredfordulón a távolabbi régiókból érkezők azonban már főként Budapesten kerestek helyet maguknak. Minél távolabbról érkeznek a bevándorlók, annál nagyobb valószínűséggel telepednek le Budapesten. A teljes népességhez viszonyítva a vietnámiak és a kínaiak ötször nagyobb hányada élt a fővárosban az ezredfordulón. Velük ellentétben a szlovák és jugoszláv állampolgárok a megyei jogú városokban voltak nagyobb arányban jelen.¹¹

A 2000-es évek közepén, az uniós csatlakozást követően a bevándorlás ismét élenkülni kezdett, a rá következő évben több mint 25 ezer fő érkezett Magyarországra. A bevándorlók ekkor megnőtt száma azonban már eltérő összetételű volt. Még mindig a határon túli országok állampolgárai adták túlnyomó többségüket, de közülük mintegy 8 ezer fő már az EU15 országaiból érkezett. A bevándorlás továbbra is elsősorban Budapestet és Közép-Magyarországot érinti a leginkább. A népesség 1,6%-át kitevő külföldiek 65%-a Európából, főként Romániából (16%), Németországból (12%), Szlovákiából (6,2%) és Ukrajnából (3,8%) érkezett. Ázsiából 27%-uk jött, köztük a kínai és vietnámi állampolgárok voltak a legnagyobb számban.¹²

⁹ Központi Statisztikai Hivatal: A nemzetközi vándorlás Magyarországon. *Statisztikai Tükör*, 2. (2008), 177. 1–5.

¹⁰ Gödri (2015): i. m.

¹¹ Gárdos Éva – Sárosi Annamária: A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000. *Kisebbségkutatás*, 14. (2005), 3. 330–337, 336.

¹² Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok földrészek, országok és nemek szerint*. STADAT.

A 2010-es évekre a szomszédos országokból érkezők korábban meghatározó szerepe visszaszorult az összes bevándorló között. Míg az ezredfordulón Románia, Szerbia, Szlovákia és Ukrajna adta a bevándorlók 70%-át, addig ez az arány 2013-ban már csak 29% volt.¹³ Ennek két fő oka az volt, hogy 2007-től Románia is csatlakozott az Európai Unióhoz, így a vándormozgalomban a nyugat-európai országok kezdték kiváltani Magyarország korábbi szerepét, másfelől pedig az egyszerűsített honosítási eljárás során állampolgárságot szerzett bevándorlók egy része már nem külföldiként jelent meg az adatokban 2011 után.

A bevándorlók között megnőtt a német állampolgárok aránya, és az ázsiai és egyéb országokból bevándorlók részaránya is, összességében azonban a bevándorlók háromnegyede még mindig európai országból érkezik Magyarországra. Érdekes azonban megfigyelni, hogy az ezredfordulón még meghatározó, a bevándorlók 80-90%-át adó tíz ország szerepe másfél évtizeddel később némileg lecsökkent, s a kibocsátó országok száma összességében száz fölé emelkedett. Habár a bevándorlók kisebb része érkezik a távoli országokból, a diverzifikálódás mindenképpen fontos része a bevándorlás változó tendenciáinak.¹⁴ A Budapesten letelepedők fő migrációs motivációja a munkakeresés, illetve munkavégzés: a befogadó és általában a küldő országok társadalmához képest is magasabb az iskolai végzettségük, fiatalabbak, és nagyobb az aktivitási arány közöttük.

2004 mindenképpen fordulat a Magyarországról induló kivándorlás történetében. Habár a kivándorlók száma nem ugrott meg közvetlenül 2004-et követően, az Európai Unióhoz csatlakozásunk, az azonnal megnyíló brit, ír és svéd munkaerőpiacok, valamint a közvetett hatások néhány éven belül éreztették hatásukat. A csatlakozást megelőzően jellemző volt a kisszámú, rövid távú, illegális munkavállalásból (mezőgazdaság, vendéglátás, au pairkedés) vagy ritkábban valamilyen gazdasági partnerkapcsolatra épülő munkavállalásból álló cirkuláris, és a továbbvándorlókból és a főként speciális tudásukat vagy rokon lehetőségeiket érvényesítő kitelepülőkből álló befejezett vagy tartós kivándorlás. A csatlakozást követően az utazás könnyebbé és különösen 2007 és 2011 között a munkaerőpiacok nagymértékű kiszélesedése (a korábbi korlátozások feloldása) és ennek a lehetőségnek a megismerése nagymértékű legális, középtávú és sokszínű munkavállalást indukált Németországba, Ausztriába és az Egyesült Királyságba.¹⁵

A kivándorlás nagyságrendekkel növekedése mellett a célországok számának növekedése is megfigyelhető. A három fő célország mellett, a munkaerőpiaci korlátozások megszűnésével és a személyes tapasztalatok felhalmozódásával, Írország, Hollandia, Spanyolország és Olaszország is egyre nagyobb számban fogad bevándorlókat Magyarországról. A kivándorlás mintázataiban fontos tényező a közlekedés olcsóvá válása, a társadalmi távolságok lerövidülése. 2003-ban indult az első reális árakkal dolgozó repülőjárat, 2005-ben átépítették a Férihegy 1-et, a forgalom mindjárt 46%-ot ugrott egy év alatt. Hazánkban egészen az 1990-es évekig idegen nyelvet viszonylag kevesen

¹³ Eurostat Immigration.

¹⁴ Gödri (2015): i. m.

¹⁵ Koudela Pál: A ki- és bevándorlás története Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. In Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János (szerk.): *Migráció a kora középkortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi, 2018. 438–467.

beszéltek, köztük a német nyelvtudás dominált. A németet 400 ezren, míg angolt feleannyian használták idegen nyelvként. 2011-re az angolul beszélők száma másfélszerese lett a németnek, és a kettő együtt 2,3 millió fős nyelvismeretet jelentett, ami három és félszerese a 20 évvel korábbinak. Mindez ugyancsak hozzájárul a migrációs lehetőségek kibővüléséhez, és azon belül Nagy-Britannia, illetve az olyan államok szerepének megnövekedéséhez, ahol az angol közvetítőnyelvként használható. Ugyancsak érdemes az oktatás különböző szintjeinek globalizációját figyelembe venni a migráció új formáinak elemzésekor.¹⁶

2004 óta Európa más országaiban munkát vállalni lényegesen könnyebb, mint azelőtt, s ez nem csak a szabad munkaerővándorlás közvetlen hatásának köszönhető. Ezt a lehetőséget, s általában az érzést sokan elsajátították, kialakult a migrációnak egyfajta kultúrája: szinte mindenki ismer valakit, aki már dolgozott vagy éppen dolgozik külföldön, s ez bátrabbá teszi az embereket, személyes segítséghez, ismeretekhez férnek hozzá. A kivándorló magasan képzett társadalmi csoportok mellett a kifejezetten alacsonyan iskolázott rétegek számára csupán az egyik tényező, hogy a fejlett nyugati országok munkaerőhiányban szenvednek, s a bérek magasabbak. A korábban a cirkuláris migrációban való részvételüket korlátozó tudásbéli és pszichés gátak mára nagymértékben megszűntek.¹⁷

A kivándorló magyarok nagyobbra – a bevándorlás általános jellemzőit követve – nagyvárosokban találnak munkát vagy telepednek le. Az Egyesült Királyság esetében a magyarok több mint egyharmada élt Londonban a legutolsó népszámlálás adatai szerint.¹⁸ Minden egyes fenti tényező (kettős állampolgárság, EU-csatlakozás stb.) csupán külön-külön hatott Magyarországra és Budapest migrációs jellemzőinek megváltozására, ám együttesen már egészen más, multiplikatív hatást érnek el.

A globális város jelentése és jelentősége

John Friedmann 1986-os modellje szerint a világgazdaságba való integráció mértéke és funkciói meghatározzák a városok strukturális változásait. E lényegében Wallerstein nyomdokain haladó, a globális rendszereket leíró strukturális modell szerint a globális tőke a kulcsvárosokat a területi szerveződés és a termelés és piacok tagolásának bázisaként használja, lehetővé teszi egy komplex térbeli hierarchia létrehozását, a magországokban komplexebb, a félperiférián specifikusabb formában. A világvárosok főbb pénzügyi, nemzetközi vállalatok és nemzetközi intézmények központjai, az üzleti szolgáltatási szektor gyors növekedése jellemzi őket, ám egyúttal termelő és közlekedési központok, a népességük is nagy. Friedmann a városokat egyértelműen a centrum-periféria alapján

¹⁶ Koudela Pál: International Migration Outflows from Hungary, Inflows to the UK as a Typical East-West Direction in the EU. *Ege Stratejik Arastirmalar Dergisi (Ege Strategic Research Journal)*, 4. (2013), 1. 1–14.

¹⁷ Koudela Pál – Yoo Jinil: Information and Fears among Decision Making – International Migration from Hungary. *Polish Sociological Review*, 189. (2015), 1. 29–47.

¹⁸ Office for National Statistics – Northern Ireland Statistics and Research Agency – National Records of Scotland: *UK Census*. 2011.

tipizálja, ahol magországnak tekinti a World Bank 19 ipari-piaci gazdaságát, félperifériának pedig azokat a felső közép jövedelmű országokat, ahol jelentős ipar és piacok találhatók.

A globális ellenőrző funkció tükröződik a termelői és munkaerőszektorban: néhány szektor fejlődésnek indul, a nagyobbak a pénzügyi-forgalmi-kommunikációs központokhoz kapcsolódnak – ezt egészítik ki a szolgáltatások. A világvárosok ideológiai hatása és kontrollja jelentős: információ- és kultúratermelők és -elosztók egyben. Ugyancsak fontos jellemzőjük a duális munkaerőpiac,¹⁹ főleg a félperifériák nagy központjaiban, ugyanakkor felvevőképességük kicsi, s ezért jelentős az informális szektor. A világvárosok elvileg a nemzetközi tőke felhalmozásának központjai, ám ez nem mindenütt bizonyult igaznak, Tokióban például nincs külföldi tőkebefektetés, míg sok helyütt gyorsan változik a helyzet: például az 1973-at követő évtizedekben a latin-amerikai gazdaságok adósságaik miatt kezdtek visszacsúszni a perifériába – igaz, a rendszeren belüli mozgás már a wallersteini modellben megengedett volt –, az 1990-es évektől ismét emelkedett a rendszeren belüli helyzetük.

A világvárosok a hazai és nemzetközi vándorlás fő célpontjai; a félperiférián főleg a belső vándorlás okoz területi egyenlőtlenségeket, amit a decentralizációs politika sem tud meggátolni, ráadásul az eltérő migrációs politikák tovább bonyolítják a helyzetet. A világvárosok természetes jellemzője a fokozott területi és osztályszegmentáció: a globális szakadék vagyon, jövedelem és hatalom tekintetében, s míg a regionális jövedelmi különbségek a félperiférián tízszeresek, a magországokban csupán háromszorosak. A városökológiai területi osztálykülönbségek elsősorban a nemzetközi elit és a szegény munkásrétegek között alakulnak ki, a nagy bevándorlás a foglalkozási szerkezet átalakulását eredményezi (fogyasztói szolgáltatás és háztartás, alacsonyan fizetett nagyüzemi betanított munka, üzleti szolgáltatás).

A világvárosok növekedése akkora társadalmi költséget generál, ami jellemzően túllépi az állam pénzügyi lehetőségeit.²⁰ Ezzel szemben Saskia Sassen a nemzetek közti versenyről a globális és lokális erők közti megosztottságra helyezte át a hangsúlyt. Örök példája Miami, amely a nemzetközi rendszerbe becsatlakozva gyorsan a globális városok között találta magát, míg történelmi előzményei és korlátai máig meggátolták a világvárosi jellemzők kialakulását. Sassennél a komplex központi funkciót a globálisan kiterjedt vállalati tevékenység hozza létre. A globális városokban a funkciók központosítása olyan nagy mértékű, hogy a globális vállalati központok kiszervezik azokat speciális szolgáltatási cégeknek (számvitel, jog, PR, IT, kommunikáció stb.), a specializált vállalatok pedig az agglomerációs gazdaságot erősítik, a komplex szolgáltatások és a tranzakciós sebesség növekedése bizonytalan piaci körülményekkel találkozók, a szakértelem koncentrációja a városi környezetet információs központtá alakítja át. Minél nagyobb a kiszervezés, annál szabadabb a helyválasztás, a globalitás mérőfoka tehát a vállalatközpontok száma.

A speciális szolgáltató cégek globális igényeket látnak el, globális hálózatot hoznak létre, és ennek következtében erősödő határokon átnyúló városok közti kapcsolatrendszer

¹⁹ Piore (1979): i. m.

²⁰ John Friedman: The World City Hypothesis. *Development and Change*, 17. (1986), 1. 69–83.

jön létre. A növekvő transznacionális befektetések, az erősödő globális piac pénzügyi és egyéb szolgáltatásokhoz vezetnek, ami a transznacionális városrendszer kezdete. Ilyen körülmények között a városok gazdasága egyre kevésbé függ a *hinterlandjuktól*, illetve nemzeti gazdaságuktól, akárcsak São Paulo és Brazília esetében; a globális üzleti központok fontosságukat a transznacionális hálózatoknak köszönhetik. Mindebből következik, hogy ebben a modellben nem létezhet egyetlen globális város, csakis azok hálózata.

A magas profitú specializált cégek és a szakértő értelmiség számának növekedésével a társadalmi egyenlőtlenség is nő a városokban. A specializált cégek nem tudnak rivalizálni a nagyokkal, ezért a verseny közöttük erősíti az informális gazdaságot. Sassennél a jelentős töréspont a lokalitás erejének megmutatkozásakor keletkezik. A mobil tőke és információ szembekerül a nem mobil infrastruktúrával, cégekkel és munkahelyekkel. Szintén kiemelhető sajátossága ennek a modellnek, hogy a városok globális kapcsolatai nem csupán migrációs és gazdasági-munkaerőpiaci dimenziókban vagy a kulturális (művészeti piacok, nemzetközi kurátorok mint osztály) terjesztendők ki, hanem a globális politikai szervezetekre (környezetvédelem, emberi jogok stb.) és a bűnözőhálózatokra is.

A gazdasági aktivitás területi dekoncentrációja megerősítette a központi irányítás szerepét. A technikai kapcsolathálókkal ellentétben, és a kommunikáció fejlődése és az immateriális termékek ellenére, a már korábban létrejött gazdasági kapcsolatháló erősen kötöttek az agglomerációs gazdasághoz. A növekvő koncentráció okai között van, hogy a számos országban működő leányvállalatok eltérő jogi/gazdasági feltételei mellett egyre nehezebb összehangolni a vállalatirányítást, de idesorolható a globális árupiacok megerősödése, és hogy az állami központok és a vállalati központok közös területen vannak jelen.

A központi üzleti kerület városon belüli szerepe Sassennél is kiemelt marad, de a technológiai és gazdasági változás jelentősen átalakítja azt. A központ egyfajta kapcsolódási pontok rácsaként kiterjed az agglomerációra, az infokommunikációs kapcsolatok és (különösen a repterekhez kötődő) úthálózat központként tudják működtetni azt, ezért nem beszélhetünk hagyományos szuburbanizációról vagy dekoncentrációról, azok a cégek, akik kiesnek a kapcsolatból (technikai vagy egyéb okból), a globális szerepkörből is kikerülnek. Transzteritoriális központok jönnek létre elektronikus gazdasági kapcsolatok révén, ami felemelkedő regionális hierarchiákat hoz létre. Az elektronikusan generált terek virtuális központokat hoznak létre, a *hinterlandoktól* való elszakadás pedig növeli a társadalmi egyenlőtlenséget.

Budapest globális várossá válása a rendszerváltást követő három évtizedben

Abban az évben, amikor Saskia Sassen könyve²¹ a globális város koncepciójáról világot látott, éppen akkor írta Richard Kennedy, hogy

²¹ Saskia Sassen: *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton, Princeton University Press, 1991.

„a nemzetközi összehasonlításra alkalmas adatokat gyakran elképesztően nehéz, ha nem lehetetlen összegyűjteni. A statisztikai adatok tervezése, gyűjtése és közlése normális körülmények között sokkal inkább szolgál nemzeti célokat, mintsem a nemzetközi összehasonlítást.”²²

Az 1990-es években a világvárosokról és azok összehasonlításáról már hatalmas mennyiségű írás keletkezett, ám az elérhető és elemzésre alkalmas adatok továbbra is igen gyéren álltak rendelkezésre, így ekkor számos új forrás bevonását javasolták,²³ s megszületett az első valóban adekvát mérési módszer, és kezdetét vette a máig meghatározó kutatássorozat is a Loughborough Universityn.

Számunkra kevésbé fontosak az általános, összehasonlításra és rangsorolásra alkalmas világvárosi mutatók és jellemzők, hiszen azok évszázadok óta halmozódnak fel a fővárosban, sokkal inkább az a Friedmann által bevezetett szempont érdekes, miszerint a nemzetközi munkamegosztás új rendje a világvárosokban jön létre, általuk formálódik. A globális hálózatba szerveződő, abba bekapcsolódó városok helyzete különleges, globális ellenőrző funkciójuk révén különleges gazdasági és társadalmi szerkezetet hoznak létre. Noha mindezt Friedmann elméletileg megalapozta, mérésre alkalmas módszert és adatot nem mutatott fel, így az őt követő kutatások csupán a felhalmozott előnyök, illetve a nagyvárosok tulajdonságainak kompozit mutatóival voltak képesek összehasonlítani és rendszerezni; a városhálózatba való kapcsolódás jellegéről és erejéről nem tudtak kimutatni semmit.²⁴

Sassen ugyan máshová helyezi a hangsúlyt: szerinte a nagyvállalati központok koncentrációja önmagában nem kritérium a globális hálózati szerepkörhöz, nála sokkal inkább a globális tőkeszolgáltatások határozzák meg a globális jelleget, az oly sokat hangoztatott tranzakciók azonban itt is csupán a rangsorolást segítik, az integráció és a kölcsönös összeköttetések mérésére valódi módszertant nem szolgáltat. Ha a hálózaton van a hangsúly, akkor valóban nem a felhalmozott, rögzített tulajdonságokat kell figyelembe venni, hanem a városokon keresztüláramló információt, pénzt és kulturális gyakorlatot. A világvárosok tehát olyan folyamatok, amelyek révén a fejlett szolgáltatások előállításának és fogyasztásának központjai és a hozzájuk kapcsolódó helyi társadalmak összekapcsolódnak egy globális hálózatban. Az elemzéshez és méréshez legfontosabb hozzájárulást tehát valójában Manuel Castells tette.²⁵

A városok tulajdonságait leíró adatok helyett tehát sokkal inkább a városok közti gazdasági-társadalmi áramlásról beszélünk; ilyen adatok azonban többnyire inkább az egyes országok kapcsolatáról, semmint a városokéről állnak rendelkezésre, leszámítva talán a repülőjáratokat, a postai szolgáltatásokat, a telefon- és internetkapcsolatokat, s még ezek is csupán általános mintázatokat tudnak kimutatni. Ahogy Beaverstock

²² Richard Kennedy: *London. World City Moving into the 21st Century*. London, HMSO, 1991. 12.

²³ John R. Short – Kim Yeong-Hyun – Merje Kuus – H. Wells: The Dirty Little Secret of World Cities Research. Data Problems in Comparative Analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 20. (1996), 4, 697–717. 698.

²⁴ Jonathan V. Beaverstock et al.: Globalization and World Cities. Some Measurement Methodologies. *Applied Geography*, 20. (2000), 1. 43–63.

²⁵ Manuel Castells: *The Rise of the Network Society*. Oxford, Blackwell, 1996. 38.

és munkatársai²⁶ megjegyzik, a Miami irányuló repülőgépjáratok számából még nem derül ki, hogy azok a város világvárosi vagy idősellátását és turisztikai szerepkörét reprezentálják inkább. A Globalization and World Cities (GaWC) Kutatócsoport és Hálózat éppen az ilyen szabványosított adatgyűjtés ösztönzésére és megszervezésére jött létre. A GaWC az adatokat olyan módon gyűjti, ami lehetővé teszi a világvárosok közötti kapcsolatok pontos összehasonlítását. Lényegében a mérési módszerek egységességével biztosítja, hogy ne rengeteg különálló vizsgálat készüljön, amelyekben az adatokat végül nem lehet egyeztetni. A munkaerőpiacokat az üzleti hírek tartalomelemzésével, míg a városok közötti migrációt interjú technikával mérik. Mindezt a termelői szolgáltatások irodáinak területi megoszlásával egészítik ki. A fentiek segítségével a városok kapcsolatának összetett mutatóját hozzák létre, így azok rangsorát már a globális hálózatba való integrációjuk mentén mérik.

A termelői szolgáltatások és azok globális hálózatba történő kapcsolódása alapján a Globalization and World Cities (GaWC) Budapestet az 1990-es években még gamma, míg a 2000-es évek végére már alfa kategóriába sorolta, azóta ugyanazt a pozíciót foglalja el. Ez egyértelműen mutatja, hogy a főváros nemzetközi szerepköre a rendszerváltást követő első két évtizedben radikálisan megváltozott, olyan környezetté vált, amelyben a fenti három tényező mindegyike szerepet játszott, noha azok összefüggése még nem feltétlenül hozott létre egy önműködő, egymást erősítő tényezőkből álló rendszert. A munkaerőpiaci beágyazottság a külföldi működőtőke-befektetések és a vállalati központok számának növekedésével járt együtt, a migrációt befolyásoló számos tényezőről pedig részletesebben is szoltunk. A közvetlen külföldi működőtőke-befektetések állománya Magyarországon az 1990-es években közel a nyolcszorosára nőtt, majd a rá következő évtizedben ismét megnégyszereződött,²⁷ 2012-t követően azonban némileg csökkent.²⁸

A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma 2000-ben Magyarországon 26 634 volt, ezek többsége, akárcsak 10 évvel később, Budapesten működött. A magas szintű üzleti szolgáltatások terén a 2010-es évekre Budapest a közép-európai térségben Varsó és Bécs után a harmadik helyre lépett elő,²⁹ habár Lisa Bourdeau-Lepage³⁰ szerint globális funkciói tíz évvel korábban még elmaradtak Prága mögött. Budapest pénzügyi irányító, illetve központi szerepe habár a 2000-es években némileg hanyatlott, egészében véve a rendszerváltást követő három évtizedben kezdett kialakulni.³¹

²⁶ Beaverstock (2000): i. m. 48.

²⁷ MNB fizetési mérleg stat. GM tárgyi apport adatok. *MNB-lakásárindex*, 2019. VI. negyedév.

²⁸ UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development: *World Investment Report 2018 and 2019. Investment and new industrial policies*. Geneva, United Nations, 2019.

²⁹ Döbrönte Katalin: A közép-európai városok pozíciója a magas szintű üzleti szolgáltatók lokációs döntéseiben. *Területi Statisztika*, 58. (2018), 2. 200–219.

³⁰ Lisa Bourdeau-Lepage: Advanced Services and City Globalization on the Eastern Fringe of Europe. *Belgeo: Revue belge de géographie*, 8. (2007), 1.

³¹ Gál Zoltán: Development of International Financial Centres in Central and Eastern Europe During Transition Period and Crisis. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2. (2015), 60. 53–80.

1. táblázat: A külföldi érdekeltségű vállalkozások száma Magyarországon és azon belül Budapesten

	2000	2010
Magyarországon	26 634	29 546
ebből Budapesten	14 317	18 201

Forrás: KSH, 2012

Az ezredfordulót követően Budapest mellett más, főként nyugat-magyarországi központok szerepének növekedése számottevő aránytölődést indukált a külföldi tőkebefektetésekben, ám mindez nem változtatta meg alapvetően Budapest globális városhálózatba való integrációjának folyamatát. A bevándorlók többsége jelenleg munkavállalási céllal, Európán kívülről érkezik, és Budapesten telepedik le. 1995 és 2019 között az ázsiai országok állampolgárainak száma 9635-ről 49 056-ra nőtt hazánkban, de két-háromszorosára nőtt az amerikai és afrikai állampolgárok amúgy viszonylag csekély száma is, miközben az európai országok polgárainak száma némi fluktuáció mellett, de csökkent ugyanebben az időszakban.³² A kínai bevándorlók 82%-a Budapesten él.³³ A városok közötti migráció (noha erről nemzeti statisztikai szinten nem áll rendelkezésre adat) a világvárosok globális hálózatában a kapcsolat erősségének egyik legfontosabb mutatója, ugyanakkor a globális hálózatban erősödő szerep visszahat annak jellegére és volumenére, így lényegében egy kölcsönös erősítő hatás jön létre, amelyet túlzás eszkálciónak nevezni, de leírható a migráció kultúrája modelljével vagy egy ahhoz hasonló jelenségként.

A migráció kultúrája elmélet szerint a migráció állandósulásával a helyi közösségekben megváltozik a társadalmi mobilitásról, a fogyasztói társadalom ízlésvilágáról és életstílusáról alkotott kép. Megváltozik a résztvevők társadalmi megítélése is, sőt általános értéké válik a kivándorlás. Az így szerzett tudás közösségivé válik, ezzel alapjaiban megváltoztatja a korábban marginális jelenség társadalmi-kulturális kontextusát, s általános normává emeli azt.³⁴ Douglas Massey-nek³⁵ azonban igaza lehet abban, hogy az egyes hatásmechanizmusok nem vizsgálhatók egymástól függetlenül, hanem csakis kölcsönhatásban egymással. A legszegényebb rétegekben éppen a kivándorlás kezd kiemelni a családokat környezetükből; a szegény országokból kivándorlók presztízsokokból gyakran földet vesznek otthon, de nem művelik, így a mezőgazdasági munka iránt csökken a kereslet. A kivándorlók otthon maradt családja tőkeintenzív módon műveli a földet, kevesebb munkára van szüksége, így csökken a munkaerő-kereslet. A jól iskolázott, képzett, produktív és magasan motivált emberek kivándorlása a humán tőke, majd a termelékenység differenciálódásához vezet a kibocsátó és befogadó országok

³² Központi Statisztikai Hivatal. *Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok földrészek, országok és nemek szerint*. STADAT.

³³ Irimiás Anna: Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. *Statisztikai Szemle*, 87. (2009), 7–8. 828–847.

³⁴ Piore (1979): i. m.

³⁵ Douglas Massey: Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56. (1990), 1. 3–26.

közt. Az iskola fejlesztése a periferikus területen ugyanakkor csupán növeli a migrációs hajlandóságot. A befogadó társadalmakban címkézik azokat az állásokat, amelyeket bevándorlók töltenek be, ezzel csökken a hazai kínálat, újra bevándorlókat igényelve. Mindez együtt hat a migráció kulturális változásokat előidéző hatásaival. A migráció előidézte kulturális, gazdasági és társadalmi változások pedig együttes lendületet adnak a további migrációnak.

A „kumulált okság” modellje nem zárt rendszer. Massey logikája éppen abba az irányba hajtja a gondolkodást, hogy újabb és újabb mechanizmusokat és azok kölcsönhatását tárjuk fel. A globális városok rendszere éppen ilyen összetett viszonyokat mutat be. Hazánkban is jól érzékelhető, hogy az országon belül Budapestnek kitüntetett a vándorlásban betöltött szerepe. Nem csupán a hagyományos nagyvárosi előnyök, a Budapest *prime city* jellegéből fakadó sajátos helyzet, hanem a főváros nemzetközi migrációs folyamatokban betöltött szerepe is hozzájárul ehhez. A budapesti egyetemen keresztül a nemzetközi vérkeringésbe történő bekapcsolódás³⁶ más világvárosokkal erősíti a kapcsolatot – az egyetemek, kutatóintézetek léte fontos kiindulópont volt már a világvárosok statikus rangsorolásánál is, a kapcsolati, az áramlásokra fókuszáló megközelítésben is kiemelhetjük a szerepüket. A munkahelyekkel hasonló a helyzet.

Kilátások

A kapcsolatok összetettségének növekedése ebben a szakaszban fontosabb, mint a bevándorlók száma. Budapest mint migrációs célpont imázsának létrejötte már önmagában is működő erővé válhat. (Hasonlóképpen mint egy-egy városrész dzsentrifikációjának esetében.) Ha egy-két új bevándorlócsoporthoz vonzó képet alakít ki a városról, s ezt az imázst közvetíti kifelé, a város a termelői szolgáltatások vagy a kreatív osztály³⁷ számára globális szinten is vonzóvá válhat. A kreatív környezet tényleges megléte vagy annak képe között nincs feltétlenül különbség: mindkettő motivációs erő lehet. Más szavakkal, akkor is vonzó lehet a termelői szolgáltatások számára a város, ha a mért mutatók ezt önmagukban nem igazolják, ha ez egybeesik a bevándorlás valós vagy vélt növekedésével. A potenciális bevándorlók pedig éppen ilyen vonzó környezetet keresnek. Mindez tehát kölcsönösen erősítő hatást hozhat létre.

2019 harmadik negyedében, a világ százötven városának összehasonlításában, ismét Budapesten nőttek az ingatlanárak a leggyorsabban.³⁸ Az elmúlt években Budapest már kétszer is ranglistavezető volt: 2018 negyedik és 2019 első negyedében, és folyamatosan a tíz leggyorsabban emelkedő ingatlanárakkal jellemezhető városok közt van. Az éves átlagos árnövekedés az elmúlt években drasztikusan gyorsult: a lakásárindex 2013 és 2019 között 93%-kal emelkedett.³⁹ Ennek hátterében, legalábbis nagy

³⁶ Koudela (2015): i. m.

³⁷ Richard Florida: *Cities and the Creative Class*. New York, Routledge, 2005.

³⁸ Frank Knight: *Global Residential Cities Index*. Q3, 2019.

³⁹ MNB-lakásárindex, 2019. VI. negyedév.

általánosságban, a továbbra is relatíve alacsony ingatlanárak, valamint a foglalkoztatás, a jövedelmek és a gazdaság erős növekedése áll. A növekvő befektetői kereslet mellett azonban egyértelmű a növekvő használat és az ahhoz kapcsolódó várakozások szerepe is. A külföldi lakásvásárlók 2018-ban országosan mindössze 2,3%-át tették ki az ingatlanpiaci vételeknek, ez az arány Budapesten 12%, annak belvárosában 26% volt.⁴⁰ A legfontosabbak a német, kínai, román, vietnámi, francia és izraeli vásárlói csoportok, s noha az ingatlanpiac élénkülésének elvitathatatlan tényezői a 2013-as és 2015-ös állami támogatások (hiteltámogatás, csok, adócsökkentés), a forintgyengülés és számos más tényező, Budapest vonzóvá válása egyre szélesebb globális piacok számára egyértelműen mutatja az átalakulás jezeit.

Habár az egymást erősítő összetevők rendszere Budapest esetében még csak formálódik, annak megerősödése várható, így a város társadalmának és munkaerőpiacainak alapvető strukturális és kulturális átalakulása olyan tágabb kontextusba ágyazódik, amit közvetlen politikai és munkaerőpiaci vagy más gazdasági ösztönzőkkel már nem lehet irányítani. Budapest globális városhálózatba történő fokozatos integrációjával az ingatlanárak növekedését már nemcsak az ingatlanok befektetői portfóliókba bekerülése váltja ki, mint az 1990-es években, hanem a valós használatú ingatlanvásárlások is meghatározó tényezővé válnak. Mindez csupán egyetlen apró jele a háttérben meghúzódó strukturális változásnak. Hogy mindez milyen hatással lesz a főváros és az ország többi része, a *hinterland* között hagyományosan is meglévő gazdasági-társadalmi különbségekre a jövőben, azt nehéz megítélni. A vidéki nagyvárosok és a leszakadó rurális területek között, de a vidéki nagyvárosok között is jelentős különbségek alakulhatnak ki, az általában mért gazdaság- és társadalomföldrajzi mutatók mellett alapvető értékváltozással, választói földrajzi szempontokkal is számolni kell.

Összegzés

Budapest gazdasági, művészeti, turisztikai és kulturális nemzetközi szerepköre mára kiegészülni látszik egy újabb dimenzióval. A globális munkaerőpiacban betöltött szerepét egyre inkább a globális gazdaság városközpontok mentén szerveződő hálózata határozza meg. Mindez hatással van, lesz Budapest egészére is, hiszen a versenyképesség iránti igényt is új tényezők befolyásolják, s maga a formálódó munkaerőpiaci és társadalmi összetétel is hatással van belső piacaira, környezetére a lakásállománytól a szolgáltatásokon át a foglalkoztatókig, s mindezeket keresztül a város egészére.

⁴⁰ Lalaine C. Delmendo: Hungary's Housing Market Boom Continues. *Global Property Guide*, 2019. október 25.

Felhasznált irodalom

- Beaverstock, Jonathan V. – Richard G. Smith – Peter J. Taylor – David R. F. Walker – Hayden Lorimer: Globalization and World Cities. Some Measurement Methodologies. *Applied Geography*, 20. (2000), 1. 43–63.
- Bourdeau-Lepage, Lisa: Advanced Services and City Globalization on the Eastern Fringe of Europe. *Belgeo: Revue belge de géographie*, 8. (2007), 1.
- Castells, Manuel: *The Rise of the Network Society*. Oxford, Blackwell, 1996.
- Delmendo, Lalaine C.: Hungary's Housing Market Boom Continues. *Global Property Guide*, 2019. október 25.
- Demográfiai portré*. Budapest, KSH Népszégtudományi Kutatóintézet, 2018.
- Döbrönte Katalin: A közép-európai városok pozíciója a magas szintű üzleti szolgáltatók lokációs döntéseiben. *Területi Statisztika*, 58. (2018), 2.
- European Political Strategy Centre (EPSC): *10 Trends Shaping Migration*. European Commission, 2017.
- Florida, Richard: *Cities and the Creative Class*. New York, Routledge, 2005.
- Friedman, John: The World City Hypothesis. *Development and Change*, 17. (1986) 1.
- Gál Zoltán: Development of International Financial Centres in Central and Eastern Europe During Transition Period and Crisis. Budapest. *Studia Regionalne i Lokalne*, 2. (2015), 6. 53–80.
- Gárdos Éva – Sárosi Annamária: A Magyarországra érkező külföldiek demográfiai jellemzői a magyar népesség tükrében, 1990–2000. *Kisebbségkutatás*, 14. (2005), 3. 330–337.
- Gödri Irén: Nemzetközi vándorlás. In Monostori Judit – Óri Péter – Spéder Zsolt (szerk.): *Demográfiai Portré 2015*. Budapest, KSH Népszégtudományi Kutatóintézet, 2015. 187–212.
- Hárs Ágnes: Migráció és munkaerőpiac Magyarországon. Tények, okok, lehetőségek. In Hárs Ágnes – Tóth Judit (szerk.): *Változó migráció – változó környezet*. Budapest, MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézet, 2010. 15–53.
- Hugo, Graeme J.: Village-community Ties, Village Norms, and Ethnic and Social Networks: A Review of Evidence from the Third World. In Gordon F. DeJong – Robert W. Gardner (szerk.): *Migration Decision Making: Multidisciplinary Approaches to Microlevel Studies in Developed and Developing Countries*. New York, Pergamon Press, 1981. 186–225.
- International Monetary Fund (IMF): *Globalization: Threat or Opportunity?* 2000. április 12.
- Irimiás Anna: Az új kínai migráció – a Budapesten élő kínai közösség. *Statisztikai Szemle*, 87. (2009), 7–8. 828–847.
- Kennedy, Richard: *London. World City Moving into the 21st Century*. London, HMSO, 1991.
- Kincses Áron: A Magyarországon élő külföldi állampolgárok területi koncentrációja, 2001–2011. *Területi Statisztika*, 54. (2014), 6. 531–549.
- Knight Frank: *Global Residential Cities Index*. Q3 2019.
- Koudela Pál – Yoo Jinil: Information and Fears among Decision Making – International Migration from Hungary. *Polish Sociological Review*, 189. (2015), 1. 29–47.
- Koudela Pál: International Migration Outflows from Hungary. Inflows to the UK as a Typical East-West Direction in the EU. *Ege Stratejik Arastirmalar Dergisi (Ege Strategic Research Journal)*, 4. (2013), 1. 1–14.
- Koudela Pál: Regionális fejlettségi különbségek összefüggése a kivándorlás lehetséges gazdasági hatásaival. *Közép-Európai Közlemények*, 8. (2015), 2. 40–49.

- Koudela Pál: A ki- és bevándorlás története Magyarországon a rendszerváltástól napjainkig. In Pósnán László – Veszprémy László – Isaszegi János (szerk.): *Migráció a kora középkortól napjainkig*. Budapest, Zrínyi, 2018. 438–467.
- Központi Statisztikai Hivatal: A nemzetközi vándorlás Magyarországon. *Statisztikai Tükör*, 2. (2008), 177. 1–5.
- Központi Statisztikai Hivatal: *Magyarországon tartózkodó külföldi állampolgárok földrészek, országok és nemek szerint*. STADAT.
- Massey, Douglas: Social Structure, Household Strategies, and the Cumulative Causation of Migration. *Population Index*, 56. (1990), 1. 3–26.
- MNB fizetési mérleg stat. GM tárgyi apport adatok. *MNB-lakásárindex*, 2019. VI. negyedév.
- Piore, Michael J.: *Birds of Passage: Migrant Labor in Industrial Societies*. Cambridge, 1979.
- Sassen, Saskia: *The Global City. New York, London, Tokyo*. Princeton, Princeton University Press, 1991.
- Sassen, Saskia: The Global City: Introducing a Concept. *The Brown Journal of World Affairs*, 11. (2005), 2. 27–43.
- Short, John R. – Kim Yeong-Hyun – Kuus Merje – H. Wells: The Dirty Little Secret of World Cities Research. Data Problems in Comparative Analysis. *International Journal of Urban and Regional Research*, 20. (1996), 4. 697–717.
- Smith, Richard G.: Beyond the Global City Concept and the Myth of Command and Control. *International Journal of Urban and Regional Research*, 38. (2014), 1. 98–115.
- Office for National Statistics – Northern Ireland Statistics and Research Agency – National Records of Scotland: *UK Census*. 2011.
- UNCTAD United Nations Conference on Trade and Development. *World Investment Report 2018 and 2019. Investment and New Industrial Policies*. Geneva, United Nations, EPSC.